

ERZİNCAN'DA GÜNÜMÜZE GELEMİYEN BİR KÜLTÜR VARLIĞI: İZZET PAŞA CAMİSİ (YENİ CAMİ)

A CULTURAL ESTABLISHMENT FAILING TO SURVIVE TILL TODAY IN ERZİNCAN: İZZET PAŞA MOSQUE (NEW MOSQUE)

Funda NALDAN¹

ÖZET: Erzincan il merkezinde Osmanlı döneminden günümüze kadar gelebilen cami bulunmamaktadır. Bu çalışmamızın konusu olan İzzet Paşa Camisi de büyük Erzincan depremlerinde çok zarar görmüş ve nihayetinde 1939 depreminde yıkılmıştır. Şehirde bugünkü yerleşim 1939 depreminden sonra oluşmuştur. İzzet Paşa Camisi, geç dönem batılı etkilerin taşrada uygulandığı örneklerden biridir. Caminin banisi ve yapının ilam kayıtları ile ilgili arşiv kayıtları mevcuttur. Caminin mimarı veya ustası bilinmemektedir. Ayrıca, caminin banisi İzzet Paşa'nın yaptırmış olduğu il merkezindeki hamam yapısı üzerinde hamamın inşa kitabesi mevcuttur. Hamam günümüzde Erzincan'da 59. Topçu Er Eğitim Tugayı içinde bulunmaktadır. Caminin şehrin güneyinde günümüzde kalıntıları mevcuttur.

Anahtar sözcükler: Erzincan, İzzet Paşa, Cami, Geç Osmanlı Dönemi.

ABSTRACT: There are no mosques survived from the Ottoman era to the present day in Erzincan city centre. The Izzet Pasha Mosque, which is the subject of this study, was also severely damaged in the great Erzincan earthquake and eventually destroyed in the 1939 earthquake. The present settlement in the city occurred after the earthquake of 1939. Izzet Pasha Mosque is one of the examples in which late-period western influences dominated in the province. There are archive records about the founder and decision records of the Mosque. The architect or master of the Mosque is unknown. Also, the construction inscription of the hammam exists on its building in city centrum, which was made to build by Izzet Pasha, who was founder of the mosque. The hammam is today in the borders of the 59th Military Base of Braining Brigade in Erzincan. The ruins of the Mosque exists in the South of the city.

Keywords: Erzincan, İzzet Paşa, Mosque, Late Ottoman period.

1. GİRİŞ

Erzincan ili, Doğu Anadolu bölgesinin kuzeybatı bölümünde yer almaktadır. İl, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra sancak ve daha sonra vilayet olmuştur. Şehir, 19. yy. sonlarından itibaren jeopolitik konumu itibarı ile 3. ordunun merkezi olmuştur. Şehrin önceden surlar içinde olduğunu sonradan surlar dışına çıktığını yazılı kaynaklardan biliyoruz². Erzincan, ilk çağlardan beri şiddetli depremler geçirmiştir. Bu depremlerde hali ile şehirdeki yapıların yıkımına sebep olmuştur. Ancak hangi yıllarda hangi yapılar yıkılmış bilinmemektedir. Çalışma konumuz olan İzzet Paşa Camisi'nin arşiv fotoğrafları ve yazılı kaynaklardan 1939 depreminde yıkıldığını biliyoruz. 1939 depremi sonrası şehir yavaş yavaş günümüzdeki konumunu almıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi gibi çok sayıda adı geçen Erzincan şehri ile ilgili merkez ve köylerinde günümüze gelemeyen 250 cami-mescidin adı

¹ Yrd.Doç.Dr.,Erzincan Üniversitesi, fnaldan@gmail.com

² Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehrin surlarının şehri çevrelediği bilgisi ve Matrakçı Nasuh'un eserinde Erzincan minyatüründe bunu görmek mümkündür. Bkz. Evliya Çelebi, 1986, 209-211; Hüseyin G. Yurdaydın, 2014, minyatür 22a.

geçmektedir. Adı geçen bu cami ve mescidlerin adı, bazen yeri ve banisi, atama kayıtları gibi bilgiler mevcuttur. Erzincan ili ile ilgili toplamda 433 adet cami ile ilgili kayda rastlanmıştır (Naldan, 2016,2). Günümüzde ayakta olmayıp mimarisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz cami sayısı il genelinde toplam 11, merkezde 9 adeti tespit edilmiştir. Çalışma konumuz olan İzzet Paşa Camisi'nin arşiv fotoğrafları ile mimari tanımlaması yapılmıştır. Bu cami, daha önce doktora çalışmasında ele alınarak incelenmiştir (Naldan,2016).

Bu çalışmanın amacı, Erzincan'ın merkezinde farklı bir mimarisi dikkat çeken ve günümüze kadar korunamayan bu eseri sanat tarihi ve kültür dünyasına tanıtmaktır. Depremlerden dolayı korunamayan bu esere dikkat çekerek en azından zamana karşı direnen merkezdeki diğer yapı türlerini geç kalınmadan koruma altına almak gerekir.

2. İZZET PAŞA CAMİSİ

Şehrin güneyinde, Beybağı Mahallesi'nde 23 pafta, 767 ada ve 1 nolu parselde bulunmaktadır. Günümüzde mevcut yerde cami kalıntısı mevcuttur. Camiye ait herhangi bir kitabeye ulaşılamamıştır. Ancak yapının banisi olan İzzet Paşa'nın şehirde bir de hamam yaptırdığı bilinmektedir. Bu hamam yapısı üzerinde inşa kitabesi mevcuttur. Kitabeye göre hamam 1869 yılında Müşir İzzet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Arşiv kayıtlarında caminin H.1325/M.1907-08 ve H.1340/M.1921-22 tarihli ilam kayıtları vardır³.

Caminin banisi İzzet Paşa'dır. Sicil-i Osmani'den edindiğimiz bilgiye göre İzzet Paşa, Haşım Osman Paşa'nın oğludur. 1798-99 yılı Erzincan doğumludur. 1849'da Hakkari ve Van valisi olup 1850 yılında ayılmıştır. 1850-1852 yılları arasında Cidde valisi iken 1854'de azledilmiştir.1867 yılında Sivas valisi olup 1879'da ayrılmıştır. 1883-84 yılında Edirne valisi olup 1893 yılında vefat etmiştir. Kendinden 40 yıl önce vefat eden oğlu Hürrem Paşa'nın adının yaşatılması için Erzincan'da büyük bir cami inşa ettirmiştir (Süreyya, 1996, 845).

Tüm bu bilgiler ışığında hamamın 1869 tarihli inşa kitabesi, İzzet Paşa'nın 1798-1893 yılları arasında yaşadığı ve ilam kayıtlarına da bakılarak caminin 19.yy.da inşa edildiği kesinleşmektedir.

İzzet Paşa Camisi'nin kare mi dikdörtgen planlı mı olduğu bilinmemektedir. Örtü sisteminde kubbe uygulandığı bilinmektedir. Caminin kuzey yönünde son cemaat yeri vardır. Güney cephe dışında mihrap dışı beşgen olarak taşırılmıştır. Beş gözlü sen cemaat yerinin her bir gözü kubbe ile örtülmüştür. Asıl ibadet mekanına kuzey, doğu ve batı cephelerden giriş sağlanmaktadır. Son cemaat yerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşesinde, poligonal gövdeli, tek şerefeli, külahla örtülü iki adet minaresi vardır.

Caminin beden duvarları zemin seviyesinde profillerle kademelendirilmiştir. Cephelerin üç kademeli şekilde olduğu görülmektedir. Her bir katta pencere uygulaması vardır ve iki kat arası silme ile belirginleştirilmiştir. Pencereler, düşey dikdörtgen, düz lentolu olup profillendirilmiştir. Her cephenin ortası üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır. Harime kuzey, doğu ve batı yönlerden kapı açılmıştır. Bu kapılar düz lentolu, etrafları taş işçiliğinde silmelerle çevrelenmiştir.

Doğu ve batı cephelerde beden duvarlarının alt sırasında dört, üst sırasında yedi, güneyde alt sırada altı, üst sırada yedi, kuzeyde alt ve üst sırada dört adet pencere açıklığı vardır. Kuzey cephe aynı zamanda harime giriş ve son cemaat yerinin bulunduğu cephedir. Bu cephede doğu ve batı cephelerdeki harim kapılarından farklı olarak basık kemerli açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Caminin güney cephesinde mihrap dışı beşgen kesitli olarak taşırılmıştır. Mihrabın üst kısmı yüzeysel yuvarlak kemerle sonlandırılmıştır. Beş gözlü son cemaat yeri,

³ BOA,EV.MKT 03096/68

caminin beden duvarlarından alçak tutulmuştur. Yanları kapalı önü açık, sütunlara oturan sivri kemerli son cemaat yerinin her bir gözü pendentiflerden anlaşıldığı üzere kubbe ile örtülüdür.

Camide arşiv fotoğraflarından anlaşıldığına göre taş süsleme vardır. Ancak detaylı fotoğrafı olmadığı için motif ve tür net olarak anlaşılamamaktadır.

Arşiv fotoğraflarında caminin iç mekanına ait bir fotoğraf bulunmadığı için mekanın nasıl olduğu bilinmemektedir. Caminin inşa malzemesine bakıldığında, günümüzdeki cami kalıntılarında moloz taş malzeme ile inşa edildiği, kesme taş ile kaplandığı görülmektedir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu Türk mimarisinde 18.yüzyıldan itibaren Klasik Osmanlı anlayışına yabancı kalan etkisini daha çok süsleme alanında hissettiren yeni üslubun en belirgin özellikleri İstanbul yapılarında karşımıza çıkar. 19.yy. ortalarından itibaren eski Yunan'ı, Rönesans mimarisini yeniden canlandırma düşüncesi Osmanlı'da sıkça görülmüş, pencerelerde, kat silmelerinde, girişlerde, pilasterlerde kendini hissettirmiştir. Batılılaşma çabalarının etkisinin hissedildiği yapı olan İzzet Paşa Camisi de gösterdiği plan ve düzenleniş bakımından Erzincan'daki camilerden farklılık göstermektedir. Caminin inşasında yabancı veya gayrimüslim mimarların çalıştığı tahmin edilmektedir. Erzincan şehir merkezinde Osmanlı döneminden günümüze gelebilen cami yoktur. Diğer camilerin arşiv ve yazılı kaynaklarından, fotoğraflarından bilgilerine ulaşabiliyoruz. Erzincan'da günümüze gelemeyen ancak mimarisi hakkında bilgi sahibi olduğumuz yapılar Gerek Gerek Camisi, Gülabi Bey Camisi ve Mescidi, Hacı Mahinur Camisi, Halillullah Camisi, Kale Camisi, Kurşunlu Camisi'dir (Naldan, 2016, 715-744) Bu cami plan, mimari özellikleri ile bölgede benzer cami örneğine rastlanmamış olmasından bu çalışmada tanıtılmak istenmiştir.

Camiler plan ve örtü düzeni bakımından incelendiğinde dikdörtgen planlı ve düz ahşap tavan ile örtülü oldukları bilinmektedir. Bu çalışmamızın konusu olan İzzet Paşa Camisi ise kubbe ile örtülü bir cami olması bakımından farklıdır. Kubbenin dairevi bir kasnakla desteklendiği anlaşılmaktadır. Cami, başkent yapılarında görülen sanat tarzından çok uzak değildir. Yakın bölgede benzer mimari özellikte bir cami olmaması nedeniyle de ayrıca önemlidir. Ancak taşrada başkent yapılarına göre daha sade uygulanmış bir örneğini bu camide görmek mümkündür. Bu dönem ekolü olarak Üsküdar Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi, Bolu Yıldırım Camisi gibi ve daha pek çok eser 19.yy. benzer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Son cemaat yerinin beş gözlü ve kubbe ile örtülü olması ve iki minaresi ile kuzey cephedeki kaynaşma dikkati çekmektedir. Genellikle son cemaat yerinin iki yanında yükselen minareler bir bütünlük arz etmektedir. Ayrıca Beylerbeyi Camisi'nde de olduğu minare kaidesi üzerinde soğan biçimli pabuçluk ile karşılaşmaktadır. İnce ve zarif minare gövdeleri, külah biçimleri ve son cemaat yerindeki ince ve uzun sütunlar ile değişen formun bir göstergesi niteliğinde olan cami alışılmışın dışındadır. Hangi tür sütun başlığı kullanıldığı anlaşılmamakla birlikte korint veya iyon tarzı başlık kullanıldığı düşünülmektedir.

Pencerelerde de bu dönem özelliği ince ve uzun bol miktarda açıklığın olduğu, bu sayede iç mekanın daha ferah bir ortam sağlandığı söylenebilir.

18.yy. başlarından itibaren görülmeye başlayan fevkanı tipteki camiler, daha geç dönem eseri olan İzzet Paşa Camisi'nde de görülmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa, Nur-u Osmaniye, Laleli Camileri gibi daha çok sayıda binanın yüksek bir subasman katı üzerine oturması yapıyı yükseltmektedir. Bu sebeple merdivenler de bu dönemde çokça kullanılmıştır. Çeşitli şekillerde olan merdivenler, girişleri anıtsallaştırmaktadır. İzzet Paşa Camisi'nin doğu, batı cephelerinde girişe iki taraftan, kuzey cephesindeki girişe tek yönden çıkılan merdivenlerle ulaşılmaktadır.

Yine Nur-u Osmaniye, Laleli, Beylerbeyi, Nusretiye gibi camilerde girişi daha anıtsal merdiven düzeni görülebilmektedir.

İzzet Paşa Camisi'nin iç mekanına dair fotoğraf bulunmadığı için orta mekandaki kubbenin duvarlara oturmadığı anlaşılacakla birlikte ayaklara mı yoksa askı kemerlere mi oturduğu bilinmemektedir. Kubbe kasnağının yüksek tutulması, ortadaki ana kubbenin belirginleştirildiğini ve vurgulanmak istendiğini göstermektedir. Laleli, Nur-u Osmaniye, Ayazma camileri bu dönem özelliklerini yansıtan camilerden birkaçıdır. Yüksekliğin bu dönem özelliği olduğunu belirtecek olursak fevkani tipte olması, üç cephede bulunan merdivenler, son cemaat yeri ile kaynaşmış ince ve uzun minareler, kubbe kasnağının yüksek tutulması, çok sayıda açılmış pencere ile tüm bu özelliklerin birleşmesi bu camide de yükseklik duygusunu verebilmektedir.

Camide kat aralarında dışa taşkın profiller belirginleştirilerek cepheler hareket kazanmıştır. Kapı ve pencere çevreleri de iç içe profillerden meydana gelmiştir. Doğu batı ve güney cephelerde üçlü düzende yerleştirilen plasterler cephelerde hareketlilik ve gösteriş sağlamıştır. Her cephede yer alan üçgen alınlıklar ve güney cephede mihrabın dışa taşırılması yine bu dönemin karakteristik özellikleri sayılır. Cami cephelerinde yer alan süslemelerin ampir, rokoko üslubunda olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı dönemi başkent İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde mimaride kendini gösteren Barok, Ampir, Rokoko, Eklektik üsluplar, mimaride ve süslemede oldukça yaygınlaşmıştır. Bu caminin de dönemin sanat akımlarının etkisinde kaldığı, yapının banisi olan İzzet Paşa'nın o döneme uygun bir yapı yaptırmak istediği sonucunu çıkarabiliriz. Aynı zamanda valilik yaptığı dönemlerde başkent İstanbul'daki gelişmelere de tanıklık etmesi ve Batı'dan gelen bu yabancı değişimden etkilenmesi nedeniyle Erzincan'da böyle bir cami yaptırmak istemiş olmalıdır. İzzet Paşa Camisi aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik yapıdaki değişikliğin de bir yansımasıdır. 19.yy.da mimari tam anlamıyla kimlik değişimine uğramış, toplumda görülen değişimler mimariye de yansımıştır. Bu yapı aynı zamanda İzzet Paşa'nın ekonomik açıdan da durumunun iyi olduğunu göstermektedir. Erzincan merkezde günümüze gelememiş olmakla birlikte kubbeli tek cami olması bakımından önem taşımaktadır. Caminin 1939 depreminde yıkıldığı bilinmektedir.

4. KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.

Naldan, F. (2016). Erzincan İli Cami Mimarisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Süreyya, M.(1996).Sicil-i Osmani. III. İstanbul.

Evliya Çelebi (1986). Seyahatname. Üçdal Neşriyat.3.İstanbul.

Matrakçı Nasuh (2014). Beyan-I Menazil-İ Sefer-İ Irakeyn-İ Sultan Süleyman Han. Yayına Haz. Hüseyin G. Yurdaydın Ankara. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Erzincan'da Günümüze Gelemeyen Bir Kültür Varlığı:
İzzet Paşa Camisi (Yeni Cami)

95

Foto. 1: İzzet Paşa Camisi

(<http://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/ERZiNCAN/1939sehir/izzetpasacamii.jpg>)

Foto.2: İzzet Paşa Camisi (<http://www.erezincannostalji.com/eski-erzincanda-tarihi-kisla-ve-askeri-yapilar-resimleri,23.html>.)

Foto.3: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.4: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.5: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.6: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Erzincan'da Günümüze Gelemeyen Bir Kùltür Varlığı:
İzzet Paşa Camisi (Yeni Cami)

97

Foto.7: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.8: İzzet Paşa Camisi (V.G.M.A.'dan)

Foto.9: İzzet Paşa Camisi kalıntıları

Foto.10: İzzet Paşa Camisi kalıntıları